

Kecskeméti változások feketén-fehéren

Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*

ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs, 2014

1.

Rigó Róbert munkája a kecskeméti elitváltások 1938 és 1948 közötti évtizedét kívánja bemutatni, elsősorban terjedelmes levéltári forrásanyagra, továbbá visszaemlékezésekre és a korszakra vonatkozó szakirodalomra támaszkodva. Mindenképpen becsülendő a szerző azon törekvése, hogy meg kívánta haladni az „önkéntesen és vitatható szempontok alapján megállapított” korszakolást (7.), ám dolgozata arról árulkodik, hogy törekvése nem járt sikerrel. Abból ugyanis az derül ki, hogy Rigó mégiscsak az 1945-re és az utána bekövetkező változásokra helyezi a hangsúlyt: amíg az 1938 és 1944 közötti hat-hét évvel mindössze 20 oldal foglalkozik (85–104.), addig az 1945 és 1948 közötti alig négy esztendővel 282 (105–386.). Az összegzésben az 1944 előtti évekről egyáltalán nem ejt szót, annak ellenére, hogy az általa első elitváltásnak nevezett folyamat, vagyis a zsidó elittagok kizárása legkésőbb 1939-ben elkezdődött. Az erről szóló fejezet mégiscsak az 1944-es eseményeket tárgyalja, a zsidók kifosztását és deportálását, a német megszállásig történeteket az előzményekhez utalja. Az 1938–44 közötti időszakot egy egységként kezeli, míg az 1945 utánit három periódusra bontva (1945, 1946–47, 1948) tárgyalja, annak ellenére, hogy a vizsgált folyamatok a legtöbb esetben átnyúltak ezeken az időhatárokon. Úgy vélem, erős túlzás ezeket az egy-két évig, sokszor csak pár hónapig tartó periódusokat „korszakoknak” nevezni, mint ahogy Rigó teszi.

Rigó Róbert az 1938 (1944?) és 1948 közötti elitváltásokat egységes történetként ábrázolja, mintha ugyanannak a folyamatnak a különböző fázisai lettek volna. A város szerves fejlődésének megakadásával előbb a zsidó elittagokat zárták ki, majd a régi elit teljes lecserélésére került sor. A szerves fejlődés persze attól szerves, hogy nem akad meg magától, azt csak külső erők akaszthatják meg. Ennek megfelelően a kecskeméti elitváltásokat is külső erők műveiként mutatja be: az első elitváltás súlypontja ezért 1944-re helyeződik, mert így – áttételesen – a németek és a nyilasok műveként lehet ábrázolni, pedig az elitváltás döntő elemeként a zsidókat már 1939-ben kizárták a virilisek közül. (Az 1944 utáni változásokat áttételek nélkül is a szovjetek és a kommunisták műveként lehetett bemutatni.) Az elitváltások hátterében lévő folyamatok nemcsak a vezetőréteget érintették, hanem a társadalom szélesebb rétegét. „1944/45-től súlyos megrázkódtatások érték a város lakóit, éveken át más-más társadalmi csoportokat fenyegetett a teljes megsemmisítés és kisémmizés veszélye” – áll az összegzésben. (388.). Azt a szerző sajnálatos módon elfelejtette hozzátenni, hogy – munkája szerint – a teljes (fizikai) megsemmisítés egyedül a zsidóknak jutott osztályrészül; esetükben ezért meglehetősen faragatlanság „fenyegetésről” beszélni. Az 1945 előtti középosztályi elit tagjai közül például senkit sem „semmisítettek meg”, az ellenük folytatott népbírósi eljárások során nem született halálos ítélet, sőt a vádlottak többségét végül felmentették (241–242.).

Úgy vélem, a kontextusok teljesen eltérő volta, továbbá az elitben történt változások eltérő jellege megkérdőjelezi a különböző elitváltások egyetlen történetbe foglalhatóságát. A zsidók kiszorítása az elitből nem irányozta elő a teljes elit lecserélését, így kérdés, hogy elitváltásnak tekinthető-e egyáltalán, szemben 1944–45-tel, amikor egy teljesen új módon szerveződött elit jött létre. 1944 előtt a helyi elit szorította ki a zsidó tagjait, még ha erre a felsőbb jogszabályok is teremtették meg a lehetőséget, míg 1944 után a korábban az elitből kiszorított erők (nem csak a kommunisták) igyekeztek elitpozíciókat szerezni, amire a külső körülmények biztosították a feltételeket. Ugyanolyan okokból problémásnak tartom a hasonlóan látszó folyamatok, például a

zsidók, illetve a front elől Nyugatra távozottak javai kiigénylésének és szovjet hadsereg rablásainak összemosását (390–391.). Előbbi esetben intézményes kifosztásról volt szó, amelyre a közigazgatás normál működése mellett, magyar jogszabályok alapján került sor, míg utóbbira háborús körülmények között, illetve azok következtében. Abban sem vagyok biztos, hogy a zsidók kifosztását a lakosság egésze a vagyon- és személybiztonság hiányaként élte volna meg, szemben a front átvonulásával, amely mindenkit érintett.

A könyvben nemcsak a címben jelzett évtized fele tűnik el, hanem maguk az elitváltások is: a különböző „korszakok” elitjéről csupán néhány rövid fejezet szól, azokat is jobbra az elitbe sorolt személyek főbb életrajzi adatait tartalmazó táblázatok teszik ki. Ennél nagyobb problémának tartom, hogy a szerző adós marad a helyi elit fogalmának pontos meghatározásával. Fogalomtörténeti áttekintését Szilágyi Zsoltnak éppen a két világháború közötti Kecskemét esetében kidolgozott definíciójához vezeti el (12–17.),¹ ám mégsem ezt használja, hanem annál szűkebb kört vizsgál: felsorolja ugyan, hogy a különböző időszakokban mely pozíciók birtokosait tekinti elithez tartozónak, azt azonban nem, hogy milyen kritériumok alapján. A Horthy-kori elitbe például „a város meghatározó hatalmi, irányító pozícióit betöltő személyeket” sorolja, az országgyűlési képviselőket, a főispánt, a polgármestert, a legnagyobb adófizetőket, emellett „igyekezett” figyelembe venni azokat is, akik „többféle” pozícióval rendelkeztek (vajon mifélékkel?), és „a vizsgált korszak meghatározó személyiségei voltak” (de mégis milyen téren?) (51–52.). A kulcsszó, úgy tűnik, a *meghatározó*, ám ez elég homályos kifejezés ahhoz, hogy egy tudományos értekezésben alkalmazott kategóriát építsünk rá, mert megfoghatatlanná teszi az elit határait. Jól mutatja ezt a zavart a II. főfejezet, mely „Az első elitváltás” címen „A zsidók kifosztása és elhurcolása” alcímben jelzett eseményeket mutatja be (85–104.), mintha a kecskeméti zsidóság egy az egyben a helyi elitbe tartozott volna. Az 1945 utáni időszakra vonatkozóan még ennyi fogódzót sem kapunk, csupán különböző hosszúságú listákat közöl, amelyeken városi vezetők, nemzetgyűlési képviselők, nemzeti bizottsági tagok, pártvezetők szerepelnek (284–289., 333–342., 365–370.). Rigó megállapítása szerint 1945 után a „hatalom új emberek, elsősorban az MKP helyi tisztségviselői és a rendőrség vezetői kezében összpontosult” (126.). Ennek megfelelően a helyi elitbe sorolta a kommunista párt és a rendőrség teljes vezetését, sőt a politikai rendőrség egészét is.² A helyi elit ilyen tág értelmű kiterjesztését én ne látom indokoltnak – végül is milyen hatalommal rendelkezett a helyi társadalomban például Szüle István őrszemélyzeti parancsnok?

A fogalommeghatározás elmaradása nemcsak azért jelent problémát, mert az olvasó nem tudja, a szerző kit miért sorol az elitbe, hanem főként azért, mert 1944–45-ben politikai rendszerváltozás történt Magyarországon (így Kecskeméten is), amelynek nyomán megváltoztak az elit kiválasztódásának mechanizmusai is. Ahhoz, hogy ezt a változást (jellegét, hatásait a vezetőréteg összetételére stb.) nyomon lehessen követni, egy olyan elitfogalom kidolgozására lett volna szükség, amely az 1945 előtti és utáni időszakra vonatkozóan is adekvát értelmezési keretként funkcionálhat. Ennek hiányában viszont csak olyan semmitmondó megállapítást tehet, miszerint míg hagyományosan „a tudás, az iskolai végzettség, a rátermettség, a család presztízse, a vagyoni helyzet” határozta meg az elitbe kerülést, addig 1938-tól ezt felülírták „vallási, majd faji szempontok”, míg 1944 után „felértékelődött a pártpolitikai megbízhatóság, és ezzel párhuzamosan csökkent a tudás és a rátermettség szerepe” (18., ugyanezt megismétli az összegzésben: 392–393.). Ez az állítás azért semmitmondó, mert magából az elit definíciójából következik: amennyiben viriliseket és jogvégzett tisztségviselőket hasonlítunk össze vagyontalan kommunista (és más) pártvezetőkkel és rendőrökkel, akkor nem is vonhatunk le más következtetést, mint a fentit. Azzal egyébként vitatkoznék, hogy 1944 után ne lett volna szükség semmilyen tudásra és rátermettségre ahhoz, hogy valaki vezető pozícióba kerüljön. Hiszen a könyv kiválóan mutatja be a front átvonulása nyomán kialakult helyzetet: a központi akarat csak részben érvényesülhetett a városban, így a helyi tényezőknek sok tekintetben önállóan kellett dönteniük és cselekedniük.

Arról, hogy Rigó Róbert voltaképpen mit is tekint elitnek, sokat elárul egy apró részlet: idéz egy röplapot, amelyben Várady József polgármester – többek között – *„Kecskemét városának a burzsoázia nélkül való felépítését”* jelölte meg feladatként. Rigó interpretációjában ez a brosúra *„egyértelműen a korábbi kapitalista elit felszámolásának célkitűzését jelentette”* (122.). A szerző ezzel összekever kétféle kategorizálási rendszert, összemosza az elitet az osztállyal. Mint arra Lengyel György felhívta a figyelmet az elitviszony a Max Weber-i értelemben vett uralmi viszonyként írható le, míg az osztályviszony uralmi jegyekkel is rendelkező, de alapvetően hatalmi viszonyként értelmezhető.³ Mindkettő alkalmas lehet társadalomtörténeti vizsgálatokhoz, ám a kettő közé nem szabad egyenlőségjelet tenni – ha az elitek megfeleltethetők osztályoknak, akkor mi szükség egyáltalán a fogalom használatára? A fenti azonosítás mutatkozik meg abban is, hogy Rigó a helyi gazdasági elitet a virilisekkel azonosítja (pl. 69.). Úgy gondolom, a legnagyobb adófizetők csoportja sokkal inkább osztályként, *„a vagyon és a műveltség polgárságaként”* vizsgálható.⁴ (Emlékeztetnék rá: a legnagyobb adófizetők jegyzékeit elsőként feldolgozó Vörös Károly sem elitkutatót végzett, őt a tőkefelhalmozódás módja és annak a városi társadalom szerkezetére gyakorolt hatása érdekelte.⁵)

„Dolgozatomban a kecskeméti elit legbefolyásosabb tagjainak sorsát vizsgáltam 1938 és 1948 között. Emellett kutattam a korszak máig fel nem tárt helytörténeti eseményeit is, amelyek jelentőst hatást gyakoroltak magára az elitre” – írja Rigó Róbert az összegzésben (387.). A munka azonban a szerzői szándékok ellenére elsősorban mégsem az elitről, hanem az *„emellett”*-ről szól: munkájának értékét annak bemutatása teszi ki, hogy milyen megpróbáltatások érték Kecskemétet, elsősorban annak polgári rétegeit 1944-gyel kezdődően, és miként épült ki az új hatalom, bizonyítva, hogy a kulcspozíciókat helyi szinten is a kommunisták szerzik meg úgy a város irányításában, mint az erőszakszervekben. Átfogó képet rajzol az átmenet időszakának Kecskemétjéről, a front átvonulásáról, a szovjet megszállásról, a mindennapokat jellemző bizonytalanságról, a rendőrség, a népbürokrácia és a népbíróság működéséről, az igazolási eljárásokról, B-listázásokról, a földreformról és a helyi politikai küzdelmekről. Mindezeknek azonban a történeti szociológiai, társadalomtörténeti értelemben vett elithez legfeljebb érintőleges köze van. Sokatmondó, hogy az igazolásokat a szerző bevallotta az *„értelmiségi középrétegekből”* (221.) – és nem a korábbi elitből – vett példákkal illusztrálja.

Rigó ugyan azt állítja, hogy a *„régii elit felelősségre vonásában a népbíróság kiemelt szerepet kapott”* (241.), ezt azonban nem sikerült maradéktalanul bizonyítani. A munkája első részében helyi elitként kezelt húsz főből kilenc ember ellen indult eljárás, a szerző szerint ez a szám nagyobb is lehetett volna, de a volt főispán, a polgármester és a Baross Szövetség helyi csoportjának elnöke nem tért vissza a városba. (Úgy vélem, önmagában már ez is rámutat arra, hogy a régi elit tagjai nem kizárólag a jogi eljárás következtében veszítették el pozícióikat.) Rigó ezek után közöl egy 19 (!) fős listát a népbíróság elé került elittagokról, akik között nyugalmazott gimnáziumigazgató, konzervgyári személyzeti vezető, ellenőrző orvos, sőt a polgármester felesége és fia is szerepel (243–249.). Ebből azonban ismét csak az derül ki, hogy nevezettek többsége nem volt elitpozícióban az eljárás megindulásakor, letartóztatásuk tehát még rejtetten sem célzhatta a vezetésből való eltávolításukat. Mint arról volt már szó, a vádlottak többségét végül felmentették, ám meghurcolásuk attól még tény marad – személyükben azonban nem a régi elitet, hanem a helyi polgárságot, a burzsoáziát hurcolták meg.

Az elitekkel és az évtizeddel szemben Kecskemét természetesen mindvégig jelen van a könyvben, ám státusa a megismerés folyamatában nem annyira egyértelmű, mint az elsőre látszik. A szerző munkája elején megjegyzi, hogy a dolgozatban kitér a *„helyi specialitásokra, az országostól eltérő viszonyokra”* (19.). Miért lényeges ez? Azért, mert a *„speciális”* csak valamihez képest nyer értelmet: a helyi csak az országos nézőpontjából különös. Azzal, hogy Rigó Róbert a Kecskeméti történeteket egy tágabb, sokszor nem is országos, hanem világméretű folyamatba helyezve tárgyalja, a város külső erői pusztá

játékszerének tűnik e történetben, és ebben nem különbözik más városoktól itthon és Európában. Innen szemlélve Kecskemét valóban csak az érdekesség világa.

A kecskeméti történéseket tehát az országos események szervezik. Erre jó példa az 1945 utáni időszak szakaszolása, amely az országos politikatörténet eseményeit követi. Az „ideiglenesség korszaka” például Kecskeméten is az 1945-ös nemzetgyűlési választásokig tart: ez az országban valóban véget vetett az átmeneti állapotoknak, ám helyi szinten – e logika alapján – gyakorlatilag az 1950-es tanácsválasztásokig ideiglenes állapotok uralkodtak. Rigó tehát az országos történetet írja újra kecskeméti szereplőkkel, ahelyett hogy a kecskeméti történettel *újraírná* az országos történetet. Hogy mire gondolok? A szerző a rendőrséggel kapcsolatban nagyon jól bemutatja, hogy a központi irányítás hiányában mennyire megnőtt a helyi erőszakszervek mozgástere, cselekvési szabadsága, ami hatalmaskodásban, önkényeskedésben mutatkozott meg (185. skk.). Ám ez távolról sem „specialitás”, hanem sokkal inkább olyan *sajátosság*, ami akár általános is lehetett, ám csak helyi terepen mutatható meg, és válhat akár az országos történet részévé.

2.

Rigó Róberttel szemben én nem az elitet, hanem a „szervest” tekintem munkája kulcsfogalmának. *„A kecskeméti társadalom egy viszonylag rövid időszaktól (1919–1920) eltekintve, évtizedeken át szervesen fejlődött. Ez alatt azt értem, hogy a saját mezővárosi tradíciói szerint, jelentős önkormányzatiság mellett dönthetett a saját ügyeiben”* – olvashatjuk a munka elején (17–18.). Ennek megfelelően a *„Horthy-korszak végére Kecskeméten egy hosszas mezővárosi hagyományokon nyugvó, szerves fejlődés eredményeként rekrutálódott elit jött létre”*, amelynek legfőbb ismertetőjegye a magas iskolai végzettség (52.). Az 1938 és még inkább az 1944 utáni történéseket a szervesen fejlődő vidéki polgárság életébe történt drasztikus beavatkozásként jeleníti meg, ideértve a „természetes” vezető szerepének elvesztését is. A szerző az 1938 és az 1944 utáni elitszelekciós mechanizmusokat egész egyszerűen „irracionális”-nak nevezi (18.). Az nem derül ki, hogy a szerző azt akarja-e ezzel mondani, hogy nem tudja, vagy azt, hogy nem is akarja megérteni ezeket a mechanizmusokat. Bárhogy is van, kijelentése azt jelzi, hogy lemond egy történeti jelenség értelmezéséről (ami történészként mégiscsak meg kellett volna kísérelnie), és megelégszik a korabeli szereplők megbélyegzésével.

Úgy tűnik, Rigónál az 1944-ig tartó korszak nem vizsgálendő periódus, hanem az a szilárd alap, amelyre állva szemléli voltaképpen tárgyát, az 1944/45 utáni *„súlyos megrázkódtatások”* időszakát. Ellenkező esetben ugyanis értelmeznie, kritikai vizsgálat alá kellett volna vonnia a *„szerves fejlődést”* is. Fel kellett volna tennie a kérdést, hogy vajon miként illeszthető a szervesség fogalmába az a tény, hogy Kecskemét 1870-től új, modern törvények által megszabott keretek között működött (32–33.), amely jogszabályok olyan, a mezővárosi tradícióktól idegen intézményt állítottak fel, mint a virilizmus.⁶

Az 1945 előtti korszak idealizálásának fontos elemét képezi annak hangsúlyozása, hogy Kecskeméten nem volt erős az antiszemitizmus, a zsidók megbecsült polgárai voltak a városnak, és semmiféle intézményes megkülönböztetés nem érvényesült. (Ezt a célt szolgálhatja, hogy az első elitváltást a zsidók kifosztásaként és deportálásaként mutatja be, mintha csak egy 1944-es történetről lett volna szó, nem pedig egy hosszabb folyamat betetőzéséről.) *„Az áttekintett források egybehangzóan abba az irányba mutatnak, hogy Kecskeméten nem volt erős a zsidóellenesség”* – írja (82.). Megállapítását három visszaemlékezés-részlet előzi meg, amelyek bizonyítékként való felhasználása azonban meglehetősen problémás. Mivel visszaemlékezésekről van szó, elsődlegesen az emlékek felidézésének jelenére referálnak, és nem arra az időre, amelyre az emlékek vonatkoznak.⁷ Vagyis nem azt tudhatjuk meg belőlük, mi volt az objektív valóság, mondjuk, 1937-ben vagy 1943-ban, hanem azt, hogy az emlékezők milyen képet alkottak 1937-ről vagy 1943-ról évtizedekkel később. A visszaemlékezés utólagos konstrukció, amit mindenképpen figyelembe kell venni, ha retrospektív jellegű személyes forrásokat használunk fel.⁸

Egy példa arra, hogy a szerző reflektálatlanul elfogadja egy emlékező állításait: *„Annak fényében különösen érthetetlen ez a rövidlátó és alapvető értékekkel ellentétes magatartás [ti. az elkobzott zsidó javak igénylése], hogy Kovács Bálint fentebb idézett visszaemlékezése szerint ekkor már mindenki felfogta, hogy a németek elvesztették a háborút. Tehát a rövid távú anyagi előnyök felülírták az alapvető erkölcsi értékeket.”* (88–89.) Pedig mit lehet ebből a visszaemlékezésből megállapítani? Azt, hogy az interjúalany, történetesen egy református lelkész 2008-ban miként emlékezett 1944-re, azt viszont, hogy akkor is „valóban” úgy állt-e a dolog, ahogy elbeszélte, maga az elbeszélés szövegéből nem lehet megállapítani. Arról nem is beszélve, hogy ki az a „mindenki”, akinek a véleményéről a lelkész hitelesen be tud számolni. A három fentebb idézett emlékrészlet érvényességi köre már csak ezért is szűk, mert csak a társadalom egy bizonyos, mondjuk így, „felső” részéről szolgálnak információval, a „polgári rétegről”, kereskedőkről, orvosokról. Nem kétlem, hogy ebben a körben valóban szorosabbak voltak a társas viszonyok, és a zsidótörvények meghozatala után is jobban érvényesülhetett a szakmai szolidaritás. Rigó Róbert jól be is mutatja, a helyi ügyvédi és orvosi kamarák miként igyekeztek lassítani a törvények végrehajtását (71–80.). Ez azonban távolról sem volt kecskeméti sajátosság, erre – az ügyvédek tekintetében legalábbis – a Rigó által sokszor idézett szakdolgozat is felhívja a figyelmet.⁹

A szerző szerint az a tény, hogy az 1939-es országgyűlési választásokon a nyilasok nem tudtak jelöltet állítani a városban, szintén azt mutatja, hogy nem volt erős a zsidóellenesség (82.). Eltekintve attól a nem lényegtelen dologtól, hogy éppen azért nem lehet lemérni a nyilasok támogatottságát, mert nem indultak a választáson, a fenti érvelés azért nem állja meg a helyét, mert a korszakban az antiszemitizmus nem csupán a szélsőjobb sajátja volt. Hát nem a – Kecskeméten 1939-ben a szavazatok kétharmadát megszerző¹⁰ – kormánypárt (Nemzeti Egység, majd Magyar Élet Pártja) terjesztette be és fogadtatta el az egymást követő zsidótörvényeket? Nem a kormány és az alá tartozó közigazgatás hajtotta végre azokat már a német megszállás előtt is? A könyv szerint a zsidók összeírását, összegyűjtését és végső soron megsemmisítését célzó rendelkezéseket zavartalanul hajtották végre Kecskeméten, ami a helyi közigazgatás aktív közreműködése nélkül elképzelhetetlen lett volna. Ez azonban nehezen illeszthető a korszakról megrajzolni kívánt idilli képbe, amit a szerző úgy old fel, hogy a végrehajtást igyekszik elszemélyteleníteni. Két példa: *„megindult Kecskeméten a zsidók összesítése”* (89.); a *„kecskeméti zsidókat 1944. június 16-án szállították a téglagyár területén lévő gyűjtőtáborba”* (91.). A végrehajtók kiléte elsikkad – a zsidók nyilván csak úgy összeíródtak és odaszállítottak. A polgármestert, mint a helyi közigazgatás vezetőjét csak ekkor említi, amikor az intézkedett a *„zsidó lakások”* önkényes használatba vételének megszüntetésére (90.). A zsidó egyesületek feloszlata, vagyontárgyaik zár alá vétele esetében a helyi szervek szerepét nem hallgatja el teljesen, ám a hangsúly a megmaradt vagyontárgyakra esik, amelyet a polgármester 1945 nyarán visszaszolgáltatta a zsidó hitközségnek (92.). Azt viszont nem tartotta fontosnak jelezni, hogy ez a polgármester már nem az a polgármester... (Az a polgármester, Liszka Béla egyébként 1944 őszén felelős volt a Szálasi-kormányra.)

A szerző által „áttekintett források” tehát nem támasztják alá, hogy 1944-ig nem volt számottevő zsidóellenesség Kecskeméten. Az általa nem említett forrásokról nem is beszélve. Mivel Rigó Róbert imponálóan gazdag levéltári és egyéb forrásanyagot dolgozott fel, nem volna ildomos számon kérnem rajta bármiféle hiányt, annál is inkább, mert nem végeztem kutatásokat Kecskeméttel kapcsolatban. Érthetetlennek tartom azonban, hogy említést sem tesz olyan közismert eseményekről, mint a kecskeméti (!) Héjjas Iván és Francia Kiss Mihály 1919-es tevékenysége, mindenekelőtt a Kecskemétről (!) elhurcolt emberek, köztük sok zsidó lemészárlása Orgovány és Kecskemét határában. A hiányok tendenciózus jellege emellett Nagy Istvánnak a Rigó által is felhasznált, sokszor hivatkozott szakdolgozat alapján is megállapítható. Rigó Róbert nem tartja fontosnak közölni, hogy a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete helyi fiókjának alakuló ülésén – Endre László Pest megyei alispán mellett – Kiss Endre polgármester és Liszka

Béla (akkor még) tanácsnok is részt vett. Nagy ezt ekképpen interpretálta: „A neveket olvasva világossá válik, hogy a hírhedt pestvármegyei alispán mellett a kecskeméti vezetés is antiszemita érzelmeket táplált.”¹¹ Azt sem említette, hogy 1938 áprilisában zsidó boltosokat támadó röplapokat szórtak szét a városban, majd a törvényhatósági bizottság sürgette a zsidók visszaszorítását a gazdasági életben, míg 1939 elejétől a Verbóczy Bajtársi Egyesület kezdeményezésére (két évvel a vonatkozó miniszteri rendelet megszületése előtt) tömegesen jelentek meg a nem zsidó tulajdonú boltok kirakataiban a „keresztény, magyar üzlet” feliratú táblák.¹² Ezek a részletek erősen árnyalják a Rigó által megrajzolt idillt.

A tendenciózus kihagyások mellett akad példa a tendenciózus félreolvasásra is. Az első zsidótörvény kapcsán azt írja Rigó Róbert, hogy „végrehajtásának Nagy István kutatásai szerint nem voltak jelentős hatásai Kecskeméten” (68.). Nagy István a jelzett helyen valóban úgy fogalmaz, hogy a „törvény végrehajtásának ekkor még nem voltak súlyos hatásai a városban”,¹³ ám korábban azt is megjegyzi, hogy Kecskemét vonatkozásában semmiféle adat nincs arra nézve, hogy hány embert érintett annak végrehajtása.¹⁴ (Hozzátenném, a jogszabály végrehajtására alig egy év állt rendelkezésre, amikor is újabb zsidótörvényt fogadtak el – már csak ezért sincs sok értelme az első törvény hatásait külön vizsgálni.) Rigó – megint csak Nagyra hivatkozva – azzal is alátámasztja állítását, hogy „számos helyi bank, biztosító és iparvállalat vezetésében jóval 20 százalék fölött maradt a zsidó vezetők aránya” (68.). Nagy István munkájában azonban erre vonatkozóan nem találunk adatot, ő ugyanis az 1937–38-as, tehát még a törvény elfogadása előtt összeállított kompaszok alapján azt nézte meg, melyek voltak a zsidókat foglalkoztató pénzintézetek és azok az ipari vállalatok, amelyek vezetésében többségben voltak a zsidók – tehát azok, amelyeket érinthetett a törvény.¹⁵

Úgy vélem, önmagában az a tény, hogy „a zsidók és a nem zsidók sem az iskolában, sem a társadalmi életben nem különültek el egymástól” (82.), még nem jelenti azt, hogy nem lett volna jelen az antiszemitizmus Kecskeméten.¹⁶ Ezt egyébként Rigó maga sem tagadja, ám úgy látja, hogy csupán a korszak legvégén volt számottevő, amiben a háborús nélkülözések, a fokozódó szociális feszültségek játszottak közre (82–83., 104.). Azt írja: „a lakosság egyre szélesebb tömege a helyben maradó zsidó javak megszerzésében látta a gyorsan romló anyagi helyzetének enyhítésének megoldását. Ebben a kiélezett időszakban az anyagi gyarapodás reményét csak kevesen kapcsolták össze a zsidók üldözésével, kifosztásával, deportálásával.” (83.) Vagyis a többségnek nem volt nyilvánvaló, hogy honnan kerültek elő ezek a vagyontárgyak? Csak úgy ott maradtak, a volt tulajdonosaik önként mondtak le róluk, vagy a nagy sietségben nem tudták magukkal vinni őket? Komolyan hiheti ezt bárki is?! Megértem, ha zavart okoz a szerző számára, hogy a szervesen fejlődött helyi társadalomban „komoly érdeklődés” mutatkozott az elhurcolt zsidók javai iránt, és ezért próbál indítékot keresni erre, ám magyarázkodása jól példázza, hogy a „szerves társadalom” mennyire alkalmatlan keret a történeti jelenségek tudományos (megértő, kritikai stb.) vizsgálatára.

Rigó Róbert szerint az a tény, hogy a népbírói eljárások során több zsidó tanú nem ment el a tárgyalásra, illetve a vádlottak mellett vallott, szintén „arra utal, hogy helyben nem voltak kibékíthetetlen ellentétek a zsidók és a nem zsidók között”, és egyébként sem „a korábban elszenvedett sérelmekért való bosszúállás jellemezte a helyi zsidóságot” (394.). A szerző talán észre sem veszi, hogy a zsidónak nyilvánított magyar emberek megalázását, megbélyegzését, összeírását, összegyűjtését, deportálását és meggyilkolását pusztán „sérelemnek” nevezi, amit én a reflektált nyelvhasználat hiányának tudok be. A másik kijelentésével pedig – munkája korábbi fejezetei alapján – mintha azt akarná mondani, hogy ott viszont, ahol kibékíthetetlen ellentétet volt „a zsidók” és a „nem zsidók” között, erős volt a zsidóellenesség – ez a modern antiszemitizmus teljes meg nem értéséről árulkodik. (Arról nem is beszélve, hogy ha a kölcsönös ellenszenvet tekinti az antiszemitizmus kiváltó okának, akkor végső soron az áldozatokat is felelőssé teszi a holokausztért.)

Ha már a reflektálatlan nyelvhasználatról szó esett, mindenképpen meg kell említeni, hogy a szerző teljesen magától értetődően beszél zsidókról, miközben legkésőbb a 19. század óta már nagyon sokféleképpen lehetett az valaki. Ennek a sokféleségnek csak egyetlen, intézményes formáját jelentette az ortodox, neológ és status quo ante hitközségek léte. Rigó munkájából még azt sem tudhatjuk meg, hogy Kecskeméten milyen hitközségek működtek. Nála a zsidó a zsidótörvények tárgyaként jelenik meg, nemcsak 1945 előtt, hanem, és ez a különösen problematikus, az azutáni időszakra vonatkozóan is. Mindenképpen elismerés illeti a szerzőt azért, hogy olyan, a történészek többsége számára kényes, tudományosan mind ez ideig alig tárgyalt témát is bevont a vizsgálatai körébe, mint a zsidó származásúak szerepvállalása az 1945 utáni politikai rendőrségen. Rigó egy visszaemlékezést idéz, amely szerint Bánó Mihály, a helyi rendőrség vezetője *„volt munkaszolgálatosokból és Budapestről elmenekült fiatalemberekből félelmetes politikai nyomozócsoporthoz állított össze”*, akik (legalábbis a többségük) a munkaszolgálat során szerzett tapasztalataik következtében *„nem tudtak szabadulni a bosszú érzésétől”*. Rigó interpretációjában a *„Budapestről elmenekült fiatalemberek”* – nem tudni, miért – *„menekült zsidók”* lettek, ám ennél is lényegesebb változtatást jelent, hogy amíg a visszaemlékezésben csupán a politikai gyanúsítottakkal szembeni kíméletlen bánásmódról van szó, nála a politikai nyomozók már az egész helyi lakossággal szemben brutális módszereket alkalmaztak (186.).

A rendőri brutalitásnak „zsidó”–„magyar” relációba helyezése véleményem szerint a „zsidó bosszúról” szóló mítoszt táplálja, anélkül hogy kellő alaposítással megvizsgálta volna a témát. Pedig rendelkezésére állt a kecskeméti főkapitányság politikai nyomozóinak 1945. áprilisi névsora, ám a 24 fő közül mindössze hathoz írt életrajzi adatokat. A listán nem szereplő nyomozóknak is csak a nevét sorolta fel, és mindössze két személyről szolgált ennél több információval (189–192.). A nyolc adatolt személy közül négy esetben jelezte, hogy munkaszolgálatosok voltak – amiből persze nem következik automatikusan, hogy zsidók voltak (lehetek például kommunistának minősített személyek is). A munkából kiderül, hogy a rendőrség személyi állományában nagy volt a fluktuáció (a legerőszakosabb nyomozók közül többen hamar elkerültek Kecskemétről [194.]), az újonnan belépők származásáról, hátteréről azonban semmit sem tudunk meg, azt sem, hogy ők mennyire voltak erőszakosak. A rendőrség 1946–47-es helyzetéről szóló fejezetben egy szót sem ír a rendőri önkényről (359–363.) – nem tudni, hogy azért-e, mert megszűnt a probléma, vagy azért, mert a zsidókérdésen túl már nem is érdekelte a dolog a szerzőt.

Rigó a kérdést általánosabb szintre is helyezi, és megjegyzi: *„A második világháború utáni hatalmi elitben, így az MKP vezetésében és a politikai rendőrségben a zsidók aránya kiemelkedően magas volt.”* (192.) Most tekintsünk el attól, hogy miként definiálja a korszak elitjét (kijelentése az elit fogalmának teljes félreértéséről árulkodik), és attól is, hogy mit jelenthet a „zsidó” Rákosi Mátyás, Gerő Ernő vagy Farkas Mihály esetében („zsidóságuk” mennyiben volt azonos mondjuk Teitelbaum Mózes, Lőw Lipót vagy Herzl Tivadar zsidóságával), és attól is, hogy mi lett volna a megfelelő arány. Inkább nézzük, a szerző mire alapozza állítását. Statisztikákra, névsorokra, összesítésekre? Nem, hanem Charles Gatitól és Kőbányai Jánostól vett idézetekre: előbbtől megtudhatjuk, hogy a kommunista főtítkárok Kuntól Gerőig zsidók voltak, és sok zsidót a vészkorszakban szerzett tapasztalataik sodortak a kommunistákhoz, utóbbtól pedig azt, hogy a sztálinista éveket *„a zsidó garnitúra”* vezényelte le (192.). Ezek a megállapítások leegyszerűsítő voltak miatt erősen megkérdőjelezhetőek, de legalábbis magyarázó erejük kétséges egy történeti munkában. Ráadásul nem is ugyanarra a dologra vonatkoznak: kétségtelen, hogy a Moszkvából hazatérő pártvezetésben túlnyomórészt, a legbelső körben pedig szinte kizárólag zsidó származásúak foglaltak helyet, ám őket nem a koncentrációs táborokban és a munkaszolgálatban szerzett tapasztalataik vezették a kommunizmushoz. A helyi szinten jó esély lett volna a kérdés alapos vizsgálatára (ha már a szerző úgy gondolta, hogy az elitvizsgálatok részét képezi), ami alapján tudományosan megalapozott magyarázatot adhatott volna (vagy legalábbis kísérletet tehetett volna) arra, hogy mi vezetett sok zsidó származású embert a kommunista

pártba és a politikai rendőrséghez. Ezt azonban a szerző elmulasztotta, és így a tárgyban tett megállapításai a klisék szintjén maradnak.

Rigó Róbert az 1945-tel kezdődő koalíciós időszak egészét (amelybe ezek szerint a földosztás vagy a demokratikus választás éppúgy beletartozik, mint a B-listázás vagy a kommunista térfoglalás) egy „*évszázadok óta nem tapasztalt társadalmi-gazdasági roncsolás*”-nak bélyegzi (394.). Az egész 1944 utáni korszak kriminalizálásában nagy szerep jut a helyi kommunisták ábrázolásának, akiket a szervesen fejlődő polgári Kecskemétre törő bűnözőkként jelenít meg. Az MKP helyi hatalmi pozícióba kerülő kádereit „*büntetett*” és „*kétes hírű*” embereknek titulálja (296., 393.), miközben előéletükről csak annyit tudhatunk meg, hogy „*korábban a baloldaliságuk miatt meghurcolt*” személyekről van szó (393.). (Vagy önmagában ezért számítanak kétes hírűnek a szerző szemében?) A kommunisták kezében lévő rendőrségről megállapítja, hogy az „*Kecskeméten is törvényen felül állt, szabadon internálhatott bárkit, és a rendőrök jövedelmét gyakran rablással egészítették ki*” (393.). Utóbbi nyilván törvénytelen volt, az internálás viszont távolról sem, hiszen a rendőrség az 1939: II. tc., illetve az e nyomán kiadott kormány- és belügyminiszteri rendeletek alapján internálhatott bárkit, úgy 1945 előtt, mint utána.¹⁷ Bánó Mihály és az általa vezetett rendőrség működése a kommunisták brutalitásának és hataloméhségének illusztrálását szolgálja, miközben kiderül, hogy a törvényhatósági bizottság kommunista tagjai is ellene szavaztak, hozzájárulva menesztéséhez a kaptányi posztból (217.), sőt az MKP ki is zárta a tagjai sorából (211.).

Azt, hogy a Bánó-féle „*kétes hírű*” figurákon kívül voltak másféle kommunisták is (nem „*jobbak*”, csak mások), mi sem bizonyítja jobban, mint Molnár Erik személye, aki polgári értelmiségi (sőt anyja révén úri) családból származott, jogi végzettséggel rendelkezett, ügyvédként működött a városban. 1944 végén Kecskemét alpolgármestere volt, a kommunista párt delegáltjaként lett Kecskemét képviselője az Ideiglenes Nemzetgyűlésben, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormányba is bekerült. Neve gyakran felbukkan a könyvben, Rigó mégsem sorolta az elitbe, arra hivatkozva, hogy nem állt szoros kapcsolatban a várossal (290.).

3.

„*A kutatás a tények nélkül gyökértelen és meddő; a tények a történész nélkül nem kelnek életre, és nem kapnak jelentést*” – idézi Rigó Róbert Edward Carr jeles angol történészt¹⁸ (389.). Jelzés értékű, hogy az idézet lábjegyzetbe került, a jelek szerint ugyanis a szerző nem tartotta szem előtt a fenti kijelentést. A történészi tudatosság hiánya már a forrásként felhasznált szövegek kritikai megközelítésének elmaradásában is megnyilvánul, amiről a visszaemlékezések kapcsán már esett szó, ám ennél is hangsúlyosabban jelenik meg a források kritikai feldolgozásának, az elemzésnek az elmaradásában. Mint említettem, a különböző időszakok elitjeiről szóló fejezetek túlnyomó részét a tagokra vonatkozó adatok táblázatban történő ismertetése és néhány személy részletesebb bemutatása teszi ki. A népbíróági pereknek az elitváltásban betöltött szerepét tárgyaló két alfejezet is javarészt egy táblázatból, illetve néhány eset ismertetéséből áll. Az igazolási eljárások esetében is példák felsorolása váltja ki az elemzést, arra hivatkozva, hogy nem talált „*összesített anyagot*” (220.) – vajon miért nem végezte el az összesítést ő maga?

Rigó egy kétségtelenül gazdag adattárat nyújt az olvasóknak, ám ez önmagában nem helyettesítheti a szerző saját elemzését, azt, ami a történeti munkákat történeti munkákká teszi. Az adatokon túl csak néhány elnagyolt megállapítást tesz. A Horthy-kori elitről csak annyit tudunk meg, hogy többségében magas iskolai (elsősorban jogi) végzettséggel rendelkező értelmiségiből állt (52.), a többség a 19. század nyolcvanas–kilencvenes éveiben született, közös generációs élményük az első világháborús frontszolgálat volt, és a szinte a teljes személyi kör saját házzal és földdel rendelkező (57–58.). Az „*ideiglenesség korszakának*” elitjéről szólva is a születési évről és az iskolázottságról, továbbá a rendőrök és a zsidók számáról, illetve a párttagság szerinti

megoszlásról ír alig egy oldalon. Ennek kapcsán megállapítja, hogy a rekrutációban „különösen sokat számított, ha valakit a Tanácsköztársaság alatti szerepéért hurcoltak meg” (290., ezt olyannyira fontos szempontnak tartja, hogy az összegzésben is megerősíti: 392.). Azt várnánk, hogy kijelentését az elittagok adatait tartalmazó táblázat (285–289.) alátámasztja, ám annak többszöri átnézése után is csak egyetlen olyan személyt találtam, aki megfelel a fenti kritériumnak, Safrankó Emánuel.

A szerző adatok és táblázatok mellett olykor másoktól vett hosszú idézetek mögé rejtőzik. Különösen kedveli Bibó Istvánt: a zsidókérdésről és a magyar demokrácia válságáról írott esszéiből majd minden vizsgált témához talál oda illő szövegrészeket. Ezek néhol segítenek megvilágítani a tárgyalt problémát, és az is lehet, hogy Rigó Róbert véleménye tökéletesen megegyezik Bibóéval, tehát a kecskeméti történésekből ugyanarra a következtetésre jut, mint a kortárs megfigyelő az egész országról. A Bibó szövegeit jellemző erős morális töltet azonban egy szaktudományos szövegben pusztán moralizálássá alakul, amely nem segíti elő, sőt, inkább gátolja a múltbeli szereplők indítékainak megértését. Arra alkalmasak csak, hogy erkölcsileg megbélyegezzék, elítéljék őket. A zsidók tulajdonaira szemet vetőre például valóban igaz lehet, hogy „*hatalmi tébolyba*” esett „*embertelen és kegyetlen*”, „*aljas és alantás lelkű*”, „*rossz*” (89.) – ám ha megelégszünk ennek rögzítésével, az vajon mennyire segíti elő a történetek „*felelősségteljes értékelését*” és „*átgondolását*”, ami a szerző szerint is szükséges ahhoz, hogy tanulhassunk az elkövetett hibákból? (395.) Szerintem semennyire. Rigó Róbert – szerintem helyesen – megállapítja, hogy bár a történész nem függetlenítheti magát teljesen saját értékpreferenciáitól, mégis törekednie kell az objektivitásra (389.). Ugy gondolom, ezzel a törekvéssel nehezen egyeztethető össze a túlzott moralizálás.

A szerző a munkájából végső soron egy erkölcsi jellegű következtetést von le: megállapítja, hogy az általa tárgyalt, „*történetileg felfokozott*” időszakban, amikor „jó” döntést kellett volna hozni, **19** csak kevesen döntöttek „*a tradicionális európai értékek mentén*”, kevesek cselekvése igazodott „*az évezredes európai normákhoz*” (395.). Miért, a „rosszul” döntő többséget nem a „*tradicionális európai értékek*” mozgatták? A nácik nem „Európát” és értékeit akarták megvédeni „Ázsiától”? Ezer év, hagyomány, kereszténység – nem ezek voltak az 1945-ig tartó korszak fő „hívószavai”? (A szerző a „kereszténységet” nem említi, csak én következtettem rá, remélem, nem tévedtem nagyot.) Akkor mégis milyen értékek és normák betartását hányja – utólag – a 20. század közepének szörnyűségeit megélt emberek szemére? Nem gondolom, hogy a morált ki lehet vagy ki szabad iktatni a történetírásból. Ám a tudományos diskurzusban az erkölcsi alapok sem kerülhetik el a kritikai vizsgálatot: a Rigó által említett, homályosan definiált alapok pedig nem alkalmasak arra, hogy elítélje történetének szereplőit (ha már ebben látja a történész fő feladatát).

A fenti moralizáló eszmefuttatást egy Bibó Istvántól vett hosszú idézet koronázza meg (395–396.) A szerző nyilván saját mondandóját kívánta alátámasztani ezzel, ami csak azért különös, mert Bibó véleménye legalább két ponton eltér Rigóétól. Egyrészt Bibó 1947-ben írott esszéjében (megjegyzem, Rigó Róbert elfelejtette pontosan jelezni, melyik munkáról is van szó) nem az utóbbi években, hanem „*az utóbbi évtizedekben*” megromlott és lezüllött magyar közéletéről beszélt, vagyis a Rigó által idealizált 1944 előtti időszakot is kritikusan szemlélte. Másrészt Bibó károsnak tartotta, hogy a németek „*kitakarodása*” nyomán bekövetkező jelentős fordulat politikai tartalma elsikkadt, és az egyéni érvényesülés különböző módozatai kerültek előtérbe. Nos, Rigó könyvében is elsikkad az 1944/1945-ös fordulat politikai tartalma, és a „*kétes hírű*” egyének visszaéléseire, önkényeskedéseire és haszonszerzésére helyeződik a hangsúly. Rigó Róbert az 1945-ös rendszerváltást és az azt követő éveket „*roncsolásként*” jeleníti meg, amely „*erodálta*”, „*szétzilálta*” a szervesen fejlődő paradicsomi állapotokat (394.). Bibó viszont – az én olvasatomban, kissé leegyszerűsítve – éppen azért kritizálta a korabeli közállapotokat, mert elmaradtak a valódi, mélyreható társadalmi változások, vagyis éppenséggel a roncsolás, az erodálás, a szétzilálás elmaradását kérte számon saját korán.

Az 1945 utáni időszak roncsolásként való ábrázolása persze azzal járt, hogy elsősorban a „roncsolókat”, azaz a kommunistákat (és részben a többi baloldali pártot) lehetett cselekvőként ábrázolni, bár az ő cselekvésük is javarészt a felsőbb akarat végrehajtását jelentette. Rigó értelmezésében ugyanis az ország sorsa 1944 őszén a szovjet vezetés kezébe került, „amelynek az akaratát a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon, a Vörös Hadseregen, a szovjet biztonsági és rendőri szerveken és a velük együttműködő magyar pártokon, hatalmi intézményeken keresztül tudta érvényesíteni” (389–390.). Helyi szinten tehát az elsődleges cselekvők a szovjetek kiszolgálói, a „baloldal”, amellyel szemben a „jobboldal” csak védekezhet, legfeljebb fékezheti a külső akarat érvényesülését. Ebben a viszonyrendszerben a Független Kisgazdapárt a jobboldalra került, noha bizonyos szinten ő is együttműködött a szovjetekkel (a kormánykoalíció vezető erejeként nem is tehetett másként), míg a baloldalt az MKP, az SZDP és az NPP alkotta. Ez a korszakkal foglalkozó szakirodalomban a bevett felosztás, a szerző hivatkozik is arra, hogy a nemzetgyűlési almanachban is használják ezt a megkülönböztetést (312–313.). Az már más kérdés, hogy mennyire lehet megkérdőjelezhetetlen autoritással felruházni egy történészek által készített összeállítást. (François Hartog egyik tanulmányának felütését²⁰ parafrázálva: az almanach használja így? Nem, Vida István használja így.) Nem Rigó tehát az egyetlen, aki reflektálatlanul hagyja a tényt, hogy a fenti felosztás a kommunista párt nézőpontját tükrözi, tudniillik az általuk kezdeményezett Baloldali Blokk pártjai alkotják a „baloldalt”, míg az ellenfelek a „jobboldalt”. Ez nem feltétlenül egyezett a pártok korabeli önmeghatározásával, a kisgazdák és sok más ellenzéki párt ugyanis sosem definiálta magát jobboldalinak.

Azt, hogy kizárólag a „jobboldal” szavazói voltak „a magántulajdon és a parlamentáris demokrácia” hívei (313., Romsics Ignáctól megállapítását idézve), akik „a demokrácia és a piacgazdaság mellett tették le a voksukat 1945-ben és 1947-ben is” (390.), leegyszerűsítőnek és megalapozatlannak tartom, e kijelentések ugyanis nem a választói magatartás vizsgálatán, de még csak nem is a korabeli politikai szövegek elemzésén alapulnak. A földosztással és bizonyos szintű államosítással valamennyi politikai erő egyetértett, pedig ezek igencsak sértették a magántulajdon „szentségét”, és a „piacgazdaság” szót is hiába keresnénk a programjaikban. (A kifejezés használata ebben a korszakban – amikor szerte Európában a „szabad” „verseny” megrendezése volt napirenden – anakronizmus, mai értelemben még a polgári pártok sem igen voltak „piacbarátok”.) A kommunisták sem a magántulajdon és a parlamentarizmus eltörlésével kampányoltak, sőt, a demokrácia fő védelmezőiként léptek fel. (Nota bene a hazai sztálinista diktatúrát is „népi demokráciának” nevezték.) A választójogi küzdelmet már az 20. század elején felvállaló (és ezzel az osztályharcot háttérbe szorító) szocdem pártot pedig végképp bajos volna a parlamentarizmus ellenségének tekinteni. Egyébként érdemes lenne elgondolkodni azon, mennyire volt parlamentáris az 1945 és 1948 közötti demokrácia, valóban a nemzetgyűlés volt-e a politikai élet centruma, vagy sokkal inkább a (koalíciós) pártok parlamenten kívüli küzdelmei és alkui határozták meg a közéletet – gondoljunk csak a pártközi értekezletekre.²¹ Véleményem szerint indokoltabb volna többpárti demokráciáról beszélni.

Amikor szóvá teszem, hogy a történész (a történészi tudatosság, reflexió stb.) hiányzik a munkából, természetesen nem állítom azt, hogy a szerző egyáltalán nem lenne jelen a könyvben. Az, hogy kutatóként mit gondol vizsgált tárgyáról, nem vagy csak áttételesen derül ki, ám értékpreferenciáinak minduntalan jelét adja. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Rigó Róbert, a (konzervatív?) kecskeméti polgár jelen van a könyvben, Rigó Róbert, a történész már kevésbé, így munkája sok szempontból inkább az emlékezet, mint a történelem kontextusába helyezi témáját. Én igyekeztem tiszteletben tartani a szerző identitását, ám könyvét – a paratextus alapján – történeti munkaként olvastam és vontam kritikai vizsgálódás alá. Am hogy a recensens se csak történészként mutakozzon meg, el kell mondanom: nem elsősorban kutatóként, sokkal inkább megátalkodott plebejusként akadtam fenn azon, hogy a könyvben a „középréteghez sorolható személyek” és az „átlagemberek” megkülönböztetéséről olvastam (393.).

¹ Nem annyira a saját, mint Szilágyi Zsolt védelmében meg kell jegyezni, hogy ő nem pusztán azért kérdőjelezte meg az általam használt elitfogalmamat, mert 1929-től a virilisek nem kerültek be automatikusan a képviselőtestületbe (17.). (Az általam vizsgált Nyíregyházára egyébként sem igaz ez.) Szilágyi ennél sokkal mélyrehatóbban gondolta át- illetve újra – többek között – az általam kidolgozott meghatározást. Lásd pl. Szilágyi, 2010; 2011.

² „A második világháború utáni hatalmi elitben, így az MKP vezetésében és a politikai rendőrségben a zsidók aránya kiemelkedően magas volt.” (192.) „Az elit tagjai közé több rendőr is bekerült, mint korábban már említettem[,] azért, mert 1945-ben jelentős hatalommal rendelkeztek.” (290.)

³ Lengyel, 1993: 8–9.

⁴ Halmos, 2003. Vö. Halmos, 2006.

⁵ Vörös, 1971; 1979.

⁶ Sarlós, 1976.

⁷ Lásd pl. Bartlett, 1985; Schachter, 1998; Baddeley, 2001.

⁸ Lásd pl. Gyáni, 2000; K. Horváth, 2002; Keszei, 2010; 2012.

⁹ Nagy, 2005: 44. (Letöltés dátuma: 2015. szeptember 14.)

¹⁰ Hubai, 2001: 597.

¹¹ Nagy, 2005: 19.

¹² Uo. 19, 20, 34.

¹³ Uo. 56.

¹⁴ Uo. 22.

¹⁵ Uo. 14–18.

¹⁶ Rigó szerint „egy Kecskemét méretű városban”, ahol „a felsőbb társadalmi rétegek tagjai személyesen is ismerték egymást”, nem alakulhatott ki olyan nagy előítélet, mint ott, ahol nem szereztek közvetlen tapasztalatokat egymásról (83.). Ez azonban megalapozatlan magyarázat, hiszen ilyen alapon csak Budapesten alakulhatott volna ki számottevő zsidóellenes hangulat, hiszen az ország településhálózatát gyakorlatilag a Kecskeméthez hasonló nagyságú és annál kisebb helységek alkották.

¹⁷ Kovács, 2012: 431–442.

¹⁸ Carr, 1993: 28.

¹⁹ Rigó szerint az ilyen kiélezett helyzetekben hozott döntések alapján válik el, „hogyan kit milyen célok, érdekek és értékek mozgatnak” (395.). Egy szándékai szerint félig-meddig társadalomtörténeti megközelítésű könyv szerzőjétől furcsa ezt olvasni, hiszen a társadalomtörténet a mindennapokban meghozott döntéseknek, cselekvéseknek is jelentőséget tulajdonít.

²⁰ „A történelem mondja el? Nem, Alain Decaux mondja el.” Hartog, é. n.: 25.

²¹ Horváth–Szabó–Szűcs (szerk.), 2003.

Hivatkozott irodalom

Baddeley, 2001

Alan Baddeley: *Az emberi emlékezet*. (Ford. Racsmány Mihály.) Budapest, Osiris Kiadó.

Bartlett, 1985

F. C. Bartlett: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. (Ford. Pléh Csaba.) Budapest, Gondolat Kiadó.

Carr, 1993

E. H. Carr: *Mi a történelem?* (Ford. Bérczes Tibor.) Budapest, Századvég Kiadó.

Gyáni, 2000

Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Halmos, 2003

Halmos Károly: A vagyon és a műveltség polgársága a dualizmus korában. In *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerkesztette: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Budapest, Hermész Kör – Osiris Kiadó, 19–40.

Halmos, 2006

Halmos Károly: Besitzbürgertum Magyarországon. (A virilizmus). In *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerkesztette: Kövér György. Budapest, Századvég Kiadó, 161–194.

Hartog, é. n.

François Hartog: A történelmi elbeszélés művészete. (Ford. Sonkoly Gábor.) In *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Szerkesztette: Czoch Gábor és Sonkoly Gábor. Debrecen, Csokonai Kiadó, 25–32.

Horváth–Szabó–Szűcs (szerk.), 2003

Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Szerkesztette: Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László. Budapest, Napvilág Kiadó.

Hubai, 2001

Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. III. kötet. *A magyarországi települések választási adatai*. Budapest, Napvilág Kiadó.

K. Horváth, 2002

K. Horváth Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történelmi probléma. In *A történész szerszámosládája. A jelenkori történelmi gondolkodás néhány aspektusa*. Szerkesztette: Szekeres András. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Atelier, 81–102.

Keszei, 2010

Keszei András: Az emlékezet rétegei. *Korall*, 41. sz. 5–34.

Keszei, 2012

Keszei András: A felejtés tengerén. *Korall*, 50. sz. 138–160.

Kovács, 2012

Kovács Tamás: Az internálás mint rendészeti válasz állambiztonsági és államrendészeti kihívásokra 1919–1945 között. In *Tanulmányok „A biztonság rendészettudományi dimenziói – változások és hatások” című tudományos konferenciáról*. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XIII.) Szerkesztette: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja, 431–442.

-
- Lengyel, 1993
Lengyel György: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Nagy, 2005
Nagy István: *A zsidókérdés Kecskeméten 1938–1943 között*. Szakdolgozat, SZTE BTK.
http://emlekezem.hu/cikkek_elemzesek/zsidokerdes_kecskemeten.html
- Sarlós, 1976
Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Schacter, 1998
Daniel L. Schacter: *Emlékeink nyomában. Az agy, az elme és a múlt*. (Ford. Dankó Zoltán.) Budapest, Háttér.
- Szilágyi, 2010
Szilágyi Zsolt: A helyi elit újragondolása. *Történeti Tanulmányok*, XVIII. Debrecen, Debreceni Egyetem, 23–44.
- Szilágyi, 2011
Szilágyi Zsolt: Elitkutatások és elitfogalmak az utóbbi három évtized magyar történetírásában. *Történeti Tanulmányok*, XIX. Debrecen, Debreceni Egyetem, 151–164.
- Vörös, 1971
Vörös Károly: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. In *Győr: Városhistoria tanulmányok*. Szerkesztette: Dávid Lajos – Lengyel Alfréd – Z. Szabó László. Győr, Győr Megyei Város Tanácsa, 323–404.
- Vörös, 1979
Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Budapest, Akadémiai Kiadó.